

**Кыргыз элинин улуу мурасы манас эпосундагы жети осуят менен жаш
муундарды келечекке тарбиялоо**
Воспитание будущего поколения с семь заветами великого наследия эпоса
Манас Кыргызского народа

Карбекова Чынаркан Кайсарбаевна

Кыргызстан Жалал-Абад шаары Жалал-Абад мамлекеттик университети

Аннотация

Кыргыз элинин улуу мурасы болгон Манас эпосундагы жети осуят менен жаш муундарды келечекке тарбиялоо. Жаш муундарды гумандуулука, толеранттуулука жана эмгеке тарбиялоо. Манас эпосунда терең мазмуундагы улут аралык ынтымак, биримдик баяндалган. Жаш муундардын жаратылыш менен да таттуу мамиледе болууга жаратылыш байлыктарын кромжусуз муундан муунга өткөрүп берүү тууралуу кеңири баяндалган.

Манас кыргыз элинин улуу мурасы. Манас эпосунда Манастын айкөлдүгү, эр жүрөктүүлүгү, кыргыз элин коргоодогу баатырдыгы кеңири чагылдырылган. Манас эпосунда кыргыз элинин саясий, идеялогиялык, экономикалык жашоосу чагылдырылган. Манас эпосунда кыргыз элинин тарыхый улуу эл экени, тарыхый улуу калк экени баяндалган. Өрүшү кенен улуу калктын каада салты, үрп-адаты, эстетикалык табити, этикалык нормалары, мээрмандыгы, дини, дили, географиялык жайгашуусу, кошуна мамлекеттер менен сода сатык алакасы терең мазмуундагы философиялык деңгээлде чагылдырылган.

В статье рассматриваются вопросы гуманизма, толерантности, трудового воспитания молодого поколения на основе семи заповедей великого наследия кыргызского эпоса «Манас». В эпосе «Манас» раскрываются вопросы межнационального общения, взаимодействие природы и человека.

«Манас» - уникальный памятник духовной культуры киргизского народа, олицетворяющий свободолобимый дух киргизов, их нелегкую мгновенную борьбу против иноземных захватчиков. В героическом духе, патриотической идее эпоса отражена многовековая борьба киргизского народа за свое существование. Каждое существенное

изменение в политической, идеологической, экономической жизни народа оставляло в эпосе своеобразный отпечаток.

«Манас» велик и монументален не только по объему, содержание его охватывает все стороны жизни народа, от деталей быта до больших событий в его судьбе. «Манас» представляет собой такую эпопею-энциклопедию, в которой отражены в художественной форме многовековая история киргизского народа, его хозяйство, быт, обычаи, нравы, эстетические вкусы, этические нормы, его медицинские, географические, религиозные и иные представления, международные торговые связи и многое другое.

Именно поэтому эпос является богатым источником для изучения истории, философии, этнографии, словесного искусства, психологии и других сторон духовной и социальной жизни киргизского народа.

Education of the future generation with the sewn covenant of the great legacy of the Manas epic of the Kyrgyz people

The article deals with humanism, tolerance, labor education of the younger generation on the basis of the seven commandments of the great legacy of the Kyrgyz epos Manas. In the epos "Manas" the questions of interethnic communication, interaction of nature and man are revealed.

«Манас» - a unique literary monument of the Kurguz people, its originality; it embodies a freedom-loving spirit of the Kurguz, their hard long struggle against foreign invaders. This struggle for own existence is reflected in a heroic spirit, a patriotic idea of this epos. Every important change in a political, ideological, economical life of the people during its long historical development left a definite mark in this epos.

One more peculiarity of «Манас» is its vast contents and many-sided information it has. «Манас» is great and monumental not only in volume, but in the scope of the peoples life. Its content covers all sides of the peoples existence from details of its everyday life to important events in its destiny. «Манас» represents such an epos-an encyclopedia, which represents in a poetic form along history of a political struggle of the Kurguz people, its many-sided life, its economy, customs, mode of life, manners, esthetic tastes, ethic standards, its medical, geographic, religious and other notions, its international, trade ties and other information about the Kurguz. That's why the epos is the fullest original work for researching the history, philosophy, ethnography, oral art, psychology and other aspects of a mental and social life of the people as many scientists state.

Key words: Educate the future Employ the future of the youth of humanity and tolerance.
«Manas» is great and monumental not only in volume, but in the scope of the peoples life.

Түйүндүү сөздөр: Жаш муундарды гумандуулука, толеранттуулука тарбиялоо.
Манас эпосундагы этикалык жүрүм-турумга тарбиялоо.

Ключевые слова: Воспитывать будущего молодежи гуманность и толерантность. Воспитывать этического поведения в эпоса Манаса.

«Манас» эпосунан элдик педагогикага көрөңгү, улуттук философияга өзөк мамлекеттик идеологияга таяныч болуп бере ала турган рухий нарктарды изилдөөнүн амалияттык мааниси баа жеткис. «Манас» эпосундагы осуяттарды албетте Жусуп Баласагын сыяктуу бабаларыбыздын насааттарынан, элдик педагогиканын бардык булактарындагы залкар идеяларынан бөлүп кароого болбойт. Эпостогу баа жеткис идеялар – кыргыз элин түбөлүктүүлүккө алып баруучу чоң касиет.

Манас эпосу боюнча көтөгөн илимпоздорубуз, жазуучуларыбыз, тарыхый булактарга таянып, Манас жөнүндө маалыматтарды жазып келүүдө. Алардын бири көрүнүктүү жазуучубуз Жалил Садыков «Айкөл Манас» деген эмгегинде Манас атабыздын урпактары болгон Семетей, Сейтек туралуу да кеңири баяндаган. Ал эми жазуучу журналист Жапарали Осмонкулов балдар чыгармаларына жакынырак кылып Манас эпосун кыскача жөнөкөй тилде жеткиликтүү кылып Манас эпосун баштан аяк баяндаган. М.Ч.Мамыров «Манас» эпосунун калыптаныш тарыхын чагылдырган. Бекембай Апыштын, Дөлөн Бабаевдин «Педагогика» деген эмгегинде жаш муундарды окутуп билим гана бербестен, көп кырдуу оң сапаттарга ээ болуучу жаштарды тарбиялоо Манас эпосундагы жети осуятта дана байкалат. Учурда мусулман өлкөлөрүндөгү жаштардын тарбиясы ар түрдүү, бирок ошого карабастан өлкөнүн маданияты, жетишкендиги, цивилизациясы да чоң мааниге ээ.

«Манас» эпосу-кыргыз элинин педагогикалык идеяларын, тарыхын, тилин, динин, этнография, философиялык жана илимий көз краштарын, психологиясын,

маданиятын, көркөм өнөр ажарын, руханий жана социалдык-саясий турмуш тажырыйбаларын иилдөөнүн ишенимдүү булагы. Аталган жагдайлардагы изилдөөлөрдү жүргүзүү ар бир илимий мекемелер менен окуу жайлардын ыйык парзы. «Манас» эпосунун идеяларын таалим тарбия амалиятында мугалимдер жана ата – энелер пайдалана турган өркүндөгөн усулдук колдонмолорду, окуу куралдарын жана окуу китептерин төмөнкүдөй багыттардагы идеяларга топтоштуруп иштеп чыгуу зарыл экендигин бүгүнкү турмушубуз далилдеп койду. [Mamirov, 2005. 183-187]

1.Элдин бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарган ажырагыс ынтымакта болуу идеясы.

Улуттук идеянын өзөгүн элдин ички биримдик ынтымагы түзөт. Кыргыз элинин эзелтен бери басып келе жаткан жолу, тарыхы, таржымалы да мына ушул ынтымакта. Ынтымактуулук боюнча «Манас» эпосун бир канча ыр саптары менен макалдатып берилген. «Ырыс алды ынтымак», «Ынтымак түбү ийгилик», «Ынтымагың бар болсо тең болоорсуң, ынтымагың жок болсо жем болоорсуң» жана «Күч бирдикте» сыяктуу эл оозунда айтылып келе жаткан макалдар тегин жерден эмес. Бабаларыбыздын мындай нускалуу сөздөрү эч качан кунун

жоготпойт. Элдин биримдүүлүк ынтымагынын идеясы кыргыздардын кайгылуу тарыхый тажырыйбасынан пайда болонун «Манас» эпосунун башында эле басып кирген күчтүү жоодон улам эл туш тарапка чачыраганын «Бирөө айдалып Алтайга, бирөө айдалып Каңгайга, бирөө тентип Эренге, бирөө түшүп кетти тереңге» деген саптар айгинелеп турат. Манас согушуп жатып курчоодо калганда кеменгер Кошой: Жаралган бир ууч элим үчүн зарып кылам малымды, Таалайым Манас эр үчүн Курман кылам жанымды – деп кол жыйнап келип аны бошотуп алат. Кошойдой акылман жоокерлердин үлгүсүнөн «Өсө турган эл өз баласын батыр дейт: Өспөй турган эл өз баатырын катын дейт», деген макал пайда болгон. Өз мыкты уулдарын сыйлай албаган калк башка элге көз каранды кор болот. Манас баш болгон эл Кошойдун акылын урматтап, андан кеңеш сурайт. Ынтымактуу элде гана карыга урмат, жашка ызат менен мамиле жасалат. Элин сүйүп, анын эркиндиги, коопсуздугу, келечеги үчүн тынчсызданган атуул Манас: «Тирүү Манас барында, Кыйратып Кытай кыра албайт. Өлбөй тирүү жүргөндө не максатка жетейин. Кырк үйлүү кыргыз журт үчүн курман болуп кетейин»-деп өзүнө өзү шерт кылат. Ушундай улуу максат менен Манас чачыраган кыргызды өз тегерегине жыйнайт. Ар кайда каңгып жүргөн Манас жөнүндө угуп, түштөрүндө аны көрүп жүргөн эл өздөрү келип эле кошулушат. Ата-бабаларыбыз элдин ынтымагын чыңдоо максатында санжыра жаратышкан. Анда кыргыздын бардык урууларынын түбү келип биригип кетет. Ал эми уруу кууп жиктешүү, өз тегине жан тартуу да намыс ариетти билбеген нарксыздыктын белгиси экенин көбүбүздүн паамыбыз жетпей келет. Санжыра бул биримдик, ынтымак үчүн түзүлгөн ашынган тууганчылдык (трайболизм) үчүн эмес экендигин туюнушпайт. Кыргыз элинде байыртадан бери адилеттүүлүк, арнамыстуулук ыроолоп келген. «Кой аксагы менен жүз» дегендей эл арасында кара санатай чыккынчылар да болуп келген, ошондуктан «Өздөн чыккан жат жаман, өзөктөн чыккан өрт жаман» - деп бекеринен айтылган эмес элибизде. Манастын ак ордосун бузган Абыке Көбөш, Канчоро окшошгон кыянатчылар да чырчатактарды чыгарып келишкен, бирок ошого карабастан эр жүрөк Манас баштаган кыргыз эли «бир жакандан баш, бир жеңден кол чыгарып» биримдикте кыйынчылыктарды жеңип келген [Sadıkov, 1995. 30-35; Apısh, Babaev & Corobekov, 2002. 53-57].

2. *Эл аралык достукта жана кызматташтыкта болуу идеясы.* Адамзатты жүздөгөн улуттар, миңдеген элдер түзөт. Жер шаарында алты миллиардка жакын адамдардын алтыдан биринен көбүрөөгүн түзгөн кытайлар менен жалпы саны миңге жетпеген тофалар сыяктуу элдердин да адамзатта өз орундары бар. Калктын санына, жашаган аймагынын аянтына же экономикалык абалына карап элдерди улуу, кичүү деп бөлүштүрүү чоң жаңылыштык. Жалпы адамзат бир организм сыяктуу бир бүтүндүк.

Башка элдерге такыр кошулбай, өзүнчө бөлүнүп жашоого мүмкүн эместигин, башка улуттун элдери менен алакалаш жашоо зарылдыгын туура баамдаган бабаларыбыз: «Жалгыз аттын чаңы чыкпайт, жалгыз эрдин даңкы чыкпайт», «Ынтымак бар жерде ырыс бар», «Айылы аралаштын коюу королош», «Жел желге кошулса жут, эл элге кошулса кут», деген акылман ойлорду жаратышкан. «Манас» дал ушундай даанышман идеяларды өзүнө камтыган чыгарма. «Манаста» аты аталган он бешке жакын улуттун, элдердин бирине карата да жаман пикир айтылбайт [Sadıkov, 1995. 42-45; Apıshev, Babaev & Sorobekov, 2002. 62-63] .

Өз элин гана сүйүп, башкаларга жек көрүү менен мамиле кылган адам акыр түбү өз эллин да чанбай койбойт. Башка улуттардын артыкчылыгын даңазалап, өз элинин кемчилдигин гана көгөн адам дале интернационалист болуп жарытпайт. Интернационалист адам бөтөн элдердин тарыхын, маданиятын салт-санаасын үйрөнүүгө аракеттенип, аларды сыйлап, урматтап достук менен мамиле жасайт. «Канча тил билсең, ошончо жолу адамсың» деп жазган Ф.Энгельс.

3. *Улуттук ариетти , элдин ар-намысын сактоо идеясы.* «Кыргыз» деген этноним биздин эрага чейин эле кытайлардын жылнаамаларында жазылып белгилүү болгон. Элибиз сан кылымдардын сыноосунан өтүп, чабылып-чачылса жа жок болуп кетпей атын сактап келишинин сырынын бири душмандар жете албаган бийик тоолордо жашашы менен түшүндүрсө кээ бирлери бабаларыбыз минген күлүк аргымактар менен байланыштырышат. Эмнени айтып жромолдобосок дагы ариет ар – намысты ыйык туткан кыргыз эли түбөлүктүү жашап келе жатат. [Mamirov, 2005. 190-192]

4. *Арыбас мээнетке, өнөр-билим алууга, бакубат дөөлөткө умтулуу идеясы.* «Адамды адам кылган - эмгек» деп Ф Энгельс айткандай адамдын адам

болуп калыптануусунда эмгектин ролу чоң. Гүлдөгөн маданиятка, бакубат турмушка арыбас мээнет гана жетиштирет деген идея «Манас» эпосунун мазмуунунда да чагылдырылат. Манас эпосунда айтылгандай мал-жандык менен жан багып келе жаткан кыргыз эли. Аштык айдап, эгин эгип дыйкан чарбасын да өздөштүрүп алышат. Эгиндин кокучун койго табагын тайга алмаштырып үрөөн жыйнап эгин эгишкен эгиндин түшүмү мол болуп тоодой түшүмгө Аккуланы сатып алат «ат адамдын канаты» деген кеп бекеринен калган эмес, ал түбөлүктүү ээсине кызмат кылат. Эл оозунда айтылып келе жаткандай Көкөтөйдүн ашында күлүктөргө байге берилген баш байгеге сексен миң жылкы, миң төө, тогуз миң уй, жүз миң кой, токсон боз үй, ал эми акыркы байге тогуз кара, токсон кой болот. Өтө эле апыртылып айтылганы менен бул факт кыргыздарда мал чарбачылык аябай өнүккөндүгүнөн дарек берип турат. Малды бага билген, сыйлай билген эл экендигибиз көрүнүп турат. Байгеде баш байга ала турган атты табына келтире мээнет кылып бага билген адам бат эле байыйт. Ал өнөрлүү, билимдүү, мээнеткеч адам деп эсептелет.

Окумуштуулардын айтымында соодага басым жасап, чийки затты экспорттоочу мамлекеттер бара-бара жакырланат. Заманбап технологиядагы товар өндүрүүчү мамлекеттерге көз каранды болуп калат. Демек соодага жана ортомчулука (далдалчылык) азгырылбай, техникалашкан өндүрүшкө жарактуу, товар жана идея жаратууга жөндөмдүү адамдардын бүтүндөй муунун өстүрүү мамлекеттин идеялогиясынын данакери болууга тийиш. [Osmonkulov, 2005. 61-63]

5. *Гумандуу, айкөл, камкор болуу идеясы.* Эпосту улам кайталап окуган сайын «Манас» - элдин өзүн өз тукумуна таанытып туруучу улуу дүйнө экенине терең ынанасың. «Манас» эпосун терең үйрөнүү менен ар бир кыргыз өз тегин, элдин үйрөнөт өз тамырын эл тамыры менен туташтыра турган улуу сабак алат. Ар кандай ишти аткарууда Манас өз мүнөзүндөгү асыл сапаттарды көрсөтөт. Манастын атасы койчусу Ошпурга жөнөтөөрүн укканда, жалгыз, эрке бала экендигине карабай макул болуп, «Ата айтканыңды угайын» деп жөнөп кетет. Мындан биз Манастын ата-эненин айтканын эки кылбай аткаруу парз экендигин билебиз. Алар үчүн кам көрүү, карыганда аларды сыйлап, көзү өткөнчө багуу, о дүйнөгө жол-жобосун сактап узатуу ар бир баланын ыйык парзы.

[Arısh, Babaev & Corobekov, 2002. 72-73]

6. Табият менен таттуу мамиледе болуп, жаратылышты коргоо идеясы.

Адам жаратылыштын бир бөлүгү катары өзүнүн өмүрү, жашоосу үчүн табият алдында дайыма карыз. Жаратылыш аны кийиндирип ичиндирет жана анын нравалык, эстетикалык, физикалык ж.б. касиеттерин да жетилдирет. Адам табият менен эриш – аркак, ошондуктан адам аны коргоп, ага өтө кылдат мамиле жасоого милдеткер.

Адамдын жаратылышка карата мамилеси анын адептик – идеялык сапатына жараша болот. Ата – бабаларыбыз байыртадан эле жаратылышты ыйык тутуп, ага өтө гумандуу мамиле жасашканын элдик оозеки чыгармалардан ачык эле көрөбүз. Элдик эпостордо, жомоктордо ата – бабаларыбыз табият менен коюндаш жашап, аны коргоо зарыл экендигин түшүнүп, жаратылыш кыйраса адам кошо кыйраарын сезишкен. [Karasaev, 2012, 69-73; Arısh, Babaev & Corobekov, 2002. 76-78]

7.Жумурятыбыздын мамлекеттүүлүгүн чыңдоо жана аны көздүн карегиндей сактоо идеясы.

Элибиз тээ байыркы замандан бери эле эгемендүүлүктү эңсеп , биримдик, эркиндик, көз каранды эместик деп жан аябай күрөшүп, келген. Манас бала кезинен эле «Бүлүнгөндү бүтөгөн -чачылганды жыйнаган», күжүрмөн, эмгекчил батыр болгондуктан ал өз сөзүндө «Кулаалы таптап кыш кылдым, курама жыйып – журт кылдым» деген ыр саптары бекеринен айтылбаса керек. Кылымдар боюу эңсеп келген эгемендүүлүккө элибиз жетти. Өзүнүн конституциясы, мамлекеттик символикалары – туусу, герби, гимни жана улуттук акчасы бар эркин демократиялуу өлкө болуп, дүйнө жүзүндөгү бүт мамлекеттерге таанылды. [Векбоев, 2004. 173-176]

Кыргыз элинин улуу мурасы болгон «Манас» эпосу Кыргыз элинин өсүп өнүгүүгүсүнө улуттук идеялогия болуп бере ала турган тарыхый эпопея. Манас эпосунда Кыргыз элине таандык үрп адаттар, каада салттар, ырым-жырымдар, улуттун кулк мүнөзү, эл аралык мамилелери, меймандостугу, айкөлдүгү, даанышмандыгы табият менен таттуу мамиледе болуусу жана башка көптөгөн оң сапаттар камтылган. Мындай сапаттар ар бир эле инсанда калыптана бербейт. Ошондуктан келечек муундарды тарбиялоодо бул

элементтерди пайдалануу менен биз көптөгөн ийгиликтерге жете алабыз жана жаштарга толук кандуу тарбия бере алабыз.

Literature

1. Karasaev, A.X. “Etika” , Bishkek, 2012
2. Gin A.A. Pedagogikalik tehnikanın ıkmaları: Mugalim Uchun koldonma. Moskova: Vita-Press, 1999
3. Bekboev İ.B. İnsanga bagıttap okutuu tehnologiyasının teoriyalık cana praktikalık masaleleri. Bishkek, 2004.
4. Bekboev İ.B. Pedagogikalık prosess: Eski konumushtor cana canıchıl koz karashtar. Bishkek, 2006
5. Apısh B., Babaev D., Corobekov T. “Pedagogika”. Bishkek, 2002
6. Mamırov M.C. “Manas” eposunun kalıptanısh tarıhı. Bishkek, 2005
7. Osmonkulov C. “Manas”. Bishkek, 2005
8. Sadıkov C. “Aykol Manas”, Bishkek, 1995